

UMBERTO EKO “QIZILGÜLÜN ADI” ƏSƏRİ VƏ ORXAN PAMUK “MƏNİM ADIM QIRMIZI” ƏSƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Ədəbi əsərlərin müqayisəsi sənətkarlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri tapmağa əsaslanan bir prinsipdir. Müqayisəli ədəbiyyatın tarixi antik dövrə gedib çıxır. Belə ki, Platon və Aristoteldən başlayaraq poeziya fəsləsəfə ilə qarşılaşdırılmışdır. Postmodernizm ədəbiyyatının yaranması və belə böyük vüsət tapması ədəbiyyatlar arasında əlaqəni qaçılmaz etmişdir. Postmodernist yazıçıların istifadə etdiyi mətnlər arası əlaqə və ya intertekstuallıq ədəbiyyatlar arasında əlaqəni qaçılmaz etmişdir. “İntertekstuallıq” termini ilk dəfə Yuliya Kristeva tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bununla əlaqədar hermenetikanın görkəmli nümayəndəsi Qadamer yazırdı ki: “bütün deyilənlər yalnız öz-özünə həqiqətə malik deyil, o həmçinin artıq deyilmiş və hələ deyilməmişə işarədir. Və deyilməmiş deyilmişlə çulğalanda bütün deyimlər aydınlaşır” (5, s. 111). R.Bart hesab edir ki, mətnin əsas özülünü onun digər mətnlərə çıxışı təşkil edir. Postmodernistlər hesab edir ki, hər bir mətn inter mətndir, yeni bir mətn yaratmaq artıq mümkün deyil, keçmişdə mövcud olan hər bir mətn əlçatandır və yazıçı istədiyi dəyişiklikləri həmin mətn üzərində edə bilər.

Umberto Eko və Orxan Pamuk yaradıcılığında mətnlərarası bağlılıq incələnməli və dəyərləndirilməlidir. Umberto Ekonun “Qızılgülün adı” və Orxan Pamukun “Mənim Adım Qırmızı” romanları arasında məkan, zaman, quruluş, obraz, və s. bariz oxşarlıqlar diqqəti cəlb edir. Bu əsərlər arasında oxşarlıq ilk öncə romanların adında özünü göstərir. Umberto Eko kitabın adını təsadüfən qoyduğunu qeyd edir. O qeyd edir ki, qızılgül elə predmetdir ki, həm mənası çox dərin, həm də heç bir mənası yoxdur. Orxan Pamuk isə əvvəlcə əsərin adını “Sevgi” qoymaq istəmiş, sonra əsərə “Mənim Adım Qırmızı” adı qoyulmuşdur. Bu fikir dəyişikliyi bir təsadüfdürmü, yoxsa “Qızılgülün adı” əsərinə bir cavabdır. Bunu müəyyən etmək çətindir. Ədəbiyyatda qırmızı rəngi sevgiyə, qana, atəşə, işkəncəyə bir ismarıcdır. Orxan Pamuk öz əsərini “ən rəngli və yaxşı romanım” adlandırmışdır. Rəng göndərmələri daha çox nəzm əsərləri üçün səciyyəvi olsa da bunu biz Azərbaycanın görkəmli yazıçısı Rəsul Rza yaradıcılığında da görürük. Orxan Pamukun bu əsərində isə ən az nəzm əsərlərindəki qədər rəng göndərmələri mövcuddur. Orxan Pamuk rəngləri danışdırır, bir növ rəngləri şəxsləndirir: “Kırmızı olmaktan ne de mutluyum! Susun da dinleyin nasıl da böyle bir harika kırmızı olduğumu” (6, s. 215). Bəzən hər hansı bir rəsm, rəng bir əsərin ortaya çıxmasına səbəb olur, bəzən də bir əsər bir rəsmə yaranmasına səbəb olur. Yazıçı əsərdə sözlərlə tablo yaradır. “Bir atın öfkəsini və hızını resmederken kendi öfkəsini ve hızını nakşetmez ressam; en mükemmel at resmini yapmaya çalışarak, dünyanın zenginliyinə ve ona duyduğu bir aşkı, bir çeşit yaşama aşkının renklerini gösterir, o kadar” (6, s. 302).

Umberto Eko “Qızılgülün adı” əsərində “İncil”dən, Orxan Pamuk “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə “Quran”dan sitatlar var. Hər iki əsərin girişində bu kitablardan sitatlarla rastlaşırıq. “Qızılgülün adı” əsərinin proloq hissəsində “Başlangıçda söz vardı və söz Tanrı dərğəhandaydı və söz Tanrıydı” (8, s. 14), “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə “Bir adam öldürdülər və tartışılar” (Quran, Bəqərə, 72), “Körle görən bir olmaz” (Quran, Fatır, 19), “Doğu da Batı da Allahındır” (Quran, Bəqərə, 115) (6, s. 3). Hər üç ayə əslində romanın xarakterik xüsusiyyətlərinə işarə edir. Birinci ayə romanın dedektiv xüsusiyyətinə, ikinci ayə sevgiyə, üçüncü ayə sənətə işarədir. Əslində, bu sitatlarla daha oxucu əsəri oxumadan öncə əsərlərin müqəddəs kitablara əlaqəsini olduğunu anlayır. Xorxe Hz. İsanın tapşırıqlarından, onun gülüşü haqqında fikirlərindən söz açır, eləcə də Hz. İsanın kasıb və ya varlı olması ilə bağlı mübahisə təsvir olunur. “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə Hz. Məhəmmədin portret haqqında fikirləri səsləndirilir.

Umberto Ekonun romanında hadisələr kitabxanada baş verir, Orxan Pamukun əsərində isə nəqqaşxanada baş verir. Eniştenin gizli kitabı, Ariostonun itmiş kitabından təsirlənərək təsvir edilib. Ekonun əsərindəki xristian təriqətçilərin yerini müsəlman Ərzurimiləri tutur, onların tək məqsədi var idi, din adı altında yeniliyi sıxışdırmaq. Yenilik və ətalət arasındakı mübarizənin təsviri hər iki əsərdə əsas məsələlərdəndir. “Qızılgülün adı” əsərində ətalətin hökmü, sxoastikanın əzici təsirləri daha çox hiss edilib. İtaliyanın qaranlıq havası əsər boyu hiss edilir, “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə əyləncəli, ironik səhnələrin təsviri orta əsrlər geriliyinin sıxıcı havasını bir az olsun yumşaldır, istər Qara və Şekürenin sevgi xətti, istərsə də qəhvəxanada baş verən istehzalı səhnələr əsərə bir az yüngüllük gətirir. Əsas mübarizə mühafizəkarlar və novatorlar arasında gedir. “Qızılgülün adı” əsərində Xorxe və Vilhelm arasında olan mühafizəkarlıq və novatorluğun mübarizəsi “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə Enişte və Osman Hoca arasında gedir. Qızılgülün adı əsərində Xorxe gülüşü tənqid edir, çünki onun fikrinə görə gülüş şeytan işidir, insan güləndə ölümü unudur, gülmək qorxunu öldürür, qorxusu olmayan insanın Tanrıya ehtiyacı qalmaz. “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə ənənə yeniliyə düşməndir, heç bir sənətkar, xüsusilə, nəqqaş sənətə yenilik gətirə bilməz, hər kəs ustaların yolu ilə getməlidir, dünyaya açılan qapı biryolluq bağlanmalıdır, İslam dinin qadağa qoyduğu portret çəkile bilməz və bu ən böyük günahlardan biri hesab edilir. Yeniliyə qapı açan hər kəs ölümə və ya cəzaya məhkumdur. Əsərdə isə Başnaqqaş Osmanın yeniliyi kəskin tənqid edən bu sözləri diqqəti cəlb edir: “Gerçekten beğenilecek yeni bir şey olmadığı için beğenmiyoruz yeni hiçbir şeyi” (6, s. 269). Onun bu sözlərinə təzad olaraq yenilikçi Eniştenin bu sözləri diqqəti daha çox cəlb edir: “Frenk üstatların yaptığı gibi, sokaklarda en çok görülən şeyi, gölgeyi de resmimizin içine sokmayı öğrenmeliyiz” (6, s. 131).

Kitabxanada qiymətli əsərlərin gizlədilməsi epizodu iki əsərdə təsvir olunsada bu gizlilik arasında həm səbəb, həm də məqsəd cəhətdən fərqlər görürük. Belə ki “Qızılgülün adı” əsərində sirlər diyarı rolunu oynayan kitabxana içinə girilsə də çıxıla

⁷⁰ BDU, Magistr

bilinməyəcək bir məkandır, elm əldə edilsə də paylaşılması qadağan olunan bir zehniyyətin təməlləri üstündə qurulub. Bu kitabxana insanlar və elm arasında sərhəd rolunu oynayır. “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə kitabxana sadəcə kitabların pisiyyətlərdən qorunması üçün bir məkandır. Amma hər iki əsər də kitab və sənət tarixinin uydurma aləmdə yenidən işlədilməsidir.

“Qızılgülün adı” əsərində yeni biliyə sahib olmaq arzusu, “Mənim Adım Qırmızı” əsərində üsluba sahib olmaq və ənənədən ayrılma, başnaqqaş olma arzusu hadisələrə səbəb olur.

Hər iki əsər postmodernist dedektiv janrında yazılmışdır. Umberto Ekoya qədər, dedektiv janrı aşağı və bulvar janrı hesab edilirdi. Eko isə bu janrı “ən metafizik və fəlsəfi ədəbi forma” adlandırır. Əslində, Umberto Eko əsərin ağır, dini, fəlsəfi yükünü dedektiv janr ilə yüngülləşdirib. Əsərlərdə hadisələri üzə çıxarmaq üçün kitab, rəsm, elmdən anlayan insanlar cəlb olunur. Ekonun əsərində cinayəti törədən əl yazısından tutulmağa çalışsa da, sonra Adsonun gördüyü yuxu cinayərkarı üzə çıxarmağa kömək edir. “Mənim Adım Qırmızı” əsərində isə atın burnunda olan iz və ya imzadan cinayətin kimin törətməsi üzə çıxır. Birinci əsər Vilhelm və Adso, ikinci əsərdə isə Osman Hoca və Kara cinayətləri üzə çıxarmaq üçün çalışır. Birinci əsərdə müttəfiqlər arasında olan bağlılığa, hörmətə ikinci əsərdə rast gəlinmir. Oxucu bir axtarışın parçası olur. Qəhrəmanların axtarışı əslində özünü axtarış və tapmadır. Hər iki əsər dedektiv janrın açar romanı növündə yazılıb.

Postmodernist əsərlər bir qadımın dilindən verilsə də “Qızılgülün adı” əsərində bir kişinin dilindən danışılır, “Mənim Adım Qırmızı” əsərində 59 bölmədə 20 təhkiyəçidən istifadə edilib. Buna baxmayaraq hər iki əsər birinci şəxsin dilindən danışılır.

Mətn içərisində mətn anlayışından istifadə edilir. Hər iki əsər boyu başqa nağıl, əhvalat danışılır. Bu metodun kökləri “Min bir gecə” nağıllarına gedib çıxır və postmodernist ədəbiyyatda ən çox işlədilən bir methoddur. “Mənim Adım Qırmızı” əsərində naqqaşların danışdıqları naqqaşlıq sənəti haqqında rəvayətlər öz rəngbərənliyi ilə seçilir və əsərə xüsusi bir mənə çalarları gətirir.

Hər iki əsər bir neçə səviyyə - çoxinterpretasiyalı oxunu ehtiva edir. Hər bir oxucu əsərlərə müxtəlif aspektdən yanaşır. Hər kəs özünəməxsus rakursdan- tarixi, detektiv, fəlsəfi, qotik və ya semiotik roman kimi əsərləri qavrayır.

Kitabxananın yandırılması epizodu iki əsərdə müxtəlif aspektdən təsvir olunur. Umberto Eko öz əsərində yanan kitabxananın təsviri əsərin final hissəsini təşkil edir. Xorxeyə görə, kitabxana köhnə kitabların saxlanması üçün bir məkandır, bu kitablardan istifadə edərək yeni kitab yaratmaq olmaz. Belə kitabxana yanmağa məhkumdur. Əslində, kitabxananı yandıran postmodernist fəlsəfədir. Mütləq vəhdət bölünməyə və təhlilə qarşıdır. Orxan Pamuk “Mənim Adım Qırmızı” əsərində Şeyx Məhəmməd adlı naqqaşın yandırdığı kitabxanadan söz açılır. Amma bu epizod əsər içərisində əhvalat kimi verilir: “... Şeyh Muhammedin sırf içində kendi resmettiği ve tek tek bulup diğerlerinden ayıramadığı yüzlerce kitab olduğu için Şahzade Abbas Mirzanın valilik ettiği Kazvindeki muazzam kütüphanesini yaktığını hatırlattım. Korkunç yangın sırasında nakkaşın kendisinin de acılar ve pişmanlık duygularıyla yanarak ölüşünü sanki kendim yaşamışım gibi abartarak hikaye ettim” (6, s. 289).

Postmodernist əsərlərdə istifadə olunan parodiya və yalan priyom kimi priyomları müşahidə edirik. Kubilay Aktuluma görə: “Parodiya bir mətni başqa bir məqsədlə istifadə etmək, ona yeni bir mənə yükləməkdir”. Orxan Pamukun “Mənim Adım Qırmızı” əsərində bu priyomlardan geniş istifadə olunur. Amma Umberto Ekonun əsərində bunun şahidi olmuruq.

Umberto Eko “Qızılgülün adı” əsərinə Qərb paradigmatından yanaşsa da, Orxan Pamuk həm Şərq, həm də Qərb paradigmatından əsərə yanaşmışdır. Belə ki, o həm Qərb mədəniyyətinə, sənətinə müraciətdən, həm də Şərq ədəbiyyatından seçmələr vermişdir. Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsərlərindən sayılan Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” əsərlərindən əsər boyu sitatlar verilir, həmin əsərlərə aid rəsm əsərləri göstərilir.

“Qızılgülün adı” və “Mənim Adım Qırmızı” əsərlərində zaman baxımından fərqliliklər var. Bu fərqliliklər istər hadisələrin baş vermə zamanı, istərsə də hadisələrin davam etmə müddətində özünü göstərir. Umberto Eko öz əsərində XIV əsr təsvir edir, Orxan Pamuk isə öz əsərində XVI əsrin mənzərəsini yaratmağa müvəffəq olur. Birinci əsərdə 7gün müddətində qış fəslində, ikinci əsərdə isə 9gün müddətində qış fəslində hadisələr cərəyan edir. Zaman düz bir xətt olaraq irəliləmir. Belə ki, bu zaman kəsiyində əsərlərdə danışılan əhvalatlar, hekayələr əsərə müxtəlif zaman çalarları gətirir. Hər iki əsərdə tarixi faktlara müraciət olsa da, Umberto Eko tarixi faktları təsvir etməklə əslində həmin dövr haqqında ətraflı məlumatı olduğunu göstərmişdir. Orxan Pamuk isə Umberto Eko qədər təsvir etdiyi dövr haqqında ətraflı məlumata sahib deyildir. Eko imperator, papa haqqında dəyərli məlumatlar versə də, Orxan Pamuk padşah haqqında öləri məlumat verir.

Hər iki əsərdə cin, şeytan, yuxu, cadu elementləri qara bir romantika yaratmışdır. “Qızılgülün adı” əsərində bu elementlər çoxluq təşkil edir. Kilsə başdan-ayağa qotik üslubda dizayn olunmuşdur. Yarı insan, yarı heyvan tərzində təsvir olunan elementlər insanı ən az qorxu hekayələri qədər həyəcanlandırır. Orxan Pamuk da qotik üsluba müraciət etsə də, Umberto Eko qədər çox istifadə etməmişdir. “Mənim Adım Qırmızı” əsərində Eniştenin bəhs etdiyi şəkillər: “Boynuzlu, boynuzsuz, kuyruklu, kuyuksuz, sivri dişli, sivri tırnaklı, bütün şeytanlar, aralarında bilgə müthür, sıçrayan serçe, acemi çaylak, şair bülbül de olmak üzere çeşit çeşit bilerce kuş, hüzzurlu kediler, hüzzursuz köpekler...”, Qara və Osman Hocanın incələdiyi şəkillər də qotik üsluba bir nümunə ola bilər.

Bu iki əsər arasında olan oxşarlıqlar və fərqliliklər onu göstərdi ki, ədəbiyyatlar arasında əlaqə daim mövcud olmuşdur. Bir zamanlar qədim mədəniyyət ocağı olan Şərq Qərb mədəniyyətinə, ədəbiyyatına necə təsir etmişdirsə indi də Qərb Şərq mədəniyyəti və ədəbiyyatına təsir edir. Amma bu təsir bir tərəfli deyil, inkarolunmazdır, ədəbiyyatın mövcudluğunu səciyyələndirən əsas şərtlərdəndir.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat:

1. Bart R. "Müəllifin ölümü", Alatoran jurnalı, 2006, №8, s. 26-29.
2. Ensar Kılıç "Gülün Adı Adlı Romanın Toplumsal Dil Bilimi Bağlamında incelenmesi", "Söylem" filoloji dergisi, 2019, s.105.
3. Hülya Adak "Pamukun Ansiklopedik Romanı", İletişim yayınları, İstanbul, 1996.
4. Qorxmaz Quliyev "Ədəbi Cərəyanlar və İstiqamətlər", Bakı, "OL"NKTP, 2019,260 s.
5. Nərimin Kamal "Umberto Eko və Postmodernizm Fəlsəfəsi", Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2012, 204s.
6. Orhan Pamuk "Benim Adım Kırmızı", İletişim yayınları, İstanbul, 2005.
7. Sadık Türkoğlu "Orhan Pamukun "Benim Adım Kırmızı" adlı Romanında Kırmızı" 2014.
8. Umberto Eko "Qızılgülün adı", Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2017,616s.

Açar sözlər: postmodernizm, ədəbi əlaqə, intertekstuallıq, incəsənət, tarix

Key words: postmodernism, literary connection, intertextuality, art, history

Ключевые слова: постмодернизм, литературная связь, интертекстуальность, искусство, история

Umberto Eko "Qızılgülün adı" əsəri və Orhan Pamuk "Mənim Adım Qırmızı" əsərinin müqayisəli təhlili Xülasə

Müxtəlif xalqların ədəbiyyatları arasında əlaqə hər zaman ədəbiyyatşünaslığın ən çox araşdırılan sahələrindən biri olmuşdür. Postmodernist ədəbiyyatın təşəkkülü ədəbi əlaqənin bir elm kimi sabitləşməsində mühüm rol oynamışdır. Bu məqalədə də ədəbi əlaqə rəhbər tutularaq, Umberto Ekonun "Qızılgülün adı" və Orhan Pamukun "Mənim Adım Qırmızı" əsərləri arasında oxşar və fərqli məqamlar əsərdən götürülən sitatlarla əsaslandırılmışdır.

Comparative analysis of Umberto Eco's "Name of the Rose" and Orhan Pamuk's "My Name is Red"

Summary

The connection between the literatures of different peoples has always been one of the most studied fields of literary criticism. The formation of postmodernist literature played an important role in stabilizing literary relations as a science. Guided by the literary connection in this article, similarities and differences between Umberto Eco's "The Name of the Rose" and Orhan Pamuk's "My Name is Red" are based on quotations from the work.

Сравнительный анализ «Имя розы» Умберто Эко и «Меня зовут красное» Орхана Памука

Резюме

Связь литератур разных народов всегда была одной из наиболее изученных областей литературной критики. Становление постмодернистской литературы сыграло важную роль в стабилизации литературных отношений как науки. Руководствуясь литературной связью в этой статье, сходства и различия между «Имя розы» Умберто Эко и «Меня зовут красное» Орхана Памука основаны на цитатах из произведения.

RƏYÇİ: dos.E.Vəliyeva